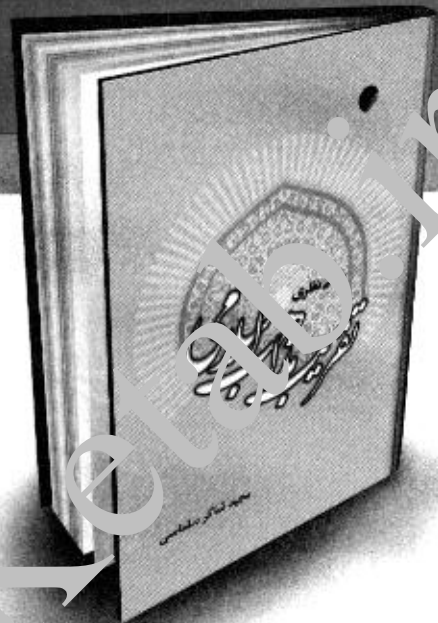

سازنده : شاکر سلماسی، مجید، ۱۳۶۱-

عنوان و نام پدیدآور : مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی / مجید شاکر سلماسی.

مشخصات نشر : قم: نشر ادیان، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری : ۳۲۷ص.

فروست : نشر ادیان، ۱۵۶.

شابک : 978-964-7598-58-3

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.

یادداشت : کتابنامه : ص. ۳۰۳ - ۳۲۷.

موضوع : تقریب مذاهب.

موضوع : وحدت اسلامی.

شناسه افزوده : دانشگاه ادیان و مذاهب.

رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۷ : ۲م ش / ۵ / ۲۳۳ BP

رده‌بندی دیوبی : ۲۹۷ / ۴۸۲ :

شماره کتابشناسی ملی : ۵۱۰۰۵۲۵ :

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شابک

وضعیت فهرست‌نویسی

یادداشت

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

رده‌بندی کنگره

رده‌بندی دیوبی

شماره کتابشناسی ملی

مہائے نظری عقربا

مجید شاکر سلماسی

مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی

• تألیف: مجید شاکر سلماسی

• ناشر: نشر ادیان

• نوبت چاپ: اول؛ بهار ۱۳۹۷

• شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

• چاپ: نگارش

• قیمت: ۲۳,۰۰۰ تومان

• شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۵۹۸-۵۸-۳

• حق چاپ و نشر محفوظ است.

• مراکز پخش:

قم، پردیسان، روبه روی مسجد امام صادق (ع) دانشگاه ادیان و مذاهب.

تلفن: ۱۳ - ۰۲۵) ۳۲۸۰۲۶۱۰، (۰۲۵) ۳۲۸۰۳۱۷۱

تلفکس مرکز پخش و فروش: ۰۲۵) ۳۲۸۰۶۶۵۲

www.adyanbook.ir

فروشگاه اینترنتی:

www.urd.ac.ir

www.adyanbook.ir

press@urd.ac.ir

تقديم به:

رسول مبرایی حضرت محمد بن عبدالله ﷺ و منادیان راستین
تقریب مذاهب اسلام به امید ازیان امت بزرگ اسلام

تقیر و شکر

قبل از هر چیز در پیشگاه حضرت احدیت شهادت می‌دهم که پژوهش حاضر برای حقیر، نه یک پژوهش علمی صرف بلکه یک واجب دینی است. و سطر به سطر این پژوهش با نیت تقرب به خداوند متعال نوشته شده است. امید که مقبول درگاه خداوند بوده باشد. ضمن حمد و شکر خدای مهربان، که توفیق قیام به این واجب دینی را بر عهده ناچیز گذاشت و امید که قصور تقصیرم، مشمول رحمت و غفران الهی باشد.

بر خود لازم می‌دانم سپاس خالصه از پدرم، مادرم که مهرشان تجلی مهر خداوندگار است و پیشانی بر خاک بایشان می‌نهم و بوسه بر دستان پاکشان می‌زنم.

و سپاس از همسرم که هیچ‌گاه تنهایی نگذاشت و عاشقانه بریام کرد و سپاس از محمدهادی و محمدطاهای نازنینم که امید زندگی‌ام هستند و دوستان دارم.

هرست مطالب

۱۳.....	مقدمه
۱۵.....	پیشگفتار
فصل اول: مفاهیم	
۲۴.....	مبانی نظری
۲۸.....	تقریب مذاهب
۳۲.....	وحدت اسلامی
۳۶.....	پیشینه تقریب مذاهب اسلامی
۴۵.....	رویکردشناسی تقریب
۴۵.....	۱- رویکرد مصلحت‌گرایانه
۵.....	۲- رویکرد اجتهادگرایانه
۵۲.....	۳- رویکرد تعددگرایانه
۵۷.....	۴- رویکرد عرفی‌گرایانه (سکولاریسم)
۵۹.....	۵- رویکرد مخالفان تقریب مذاهب اسلامی
۶۰.....	۱-۵- درمیان اهل سنت

۵-۲- در میان شیعیان ۶۴

فصل دوم: مبانی دینی

امت واحده ۷۰

راهبردهای قرآنی در تحقق امت واحده ۸۵

دستاوردهای امت واحده ۸۸

اصول، منابع و ارزش‌های مشترک اسلامی ۹۰

۱. ۱. بنیاد به وحید ۹۳

۲. اعتقاد به آخرین و ستاده خداوند ۹۹

اعتقاد به واحد و لاطاف بودن رسول گرامی اسلام ۱۰۱

سیاست رسول گرامی اسلام در انسجام و اتحاد مسلمانان ۱۰۶

۳. اعتقاد به معاد ۱۰۹

۴. قرآن ۱۱۱

حجیت قرآن ۱۱۳

احکام روابط اجتماعی در قرآن ۱۱۳

۱. آزادی عقیده و فکر ۱۱۴

۲. تدبیر و اندیشه ۱۱۵

۳. توجه به اصول مشترک ۱۱۶

۴. نفی نزادپرستی ۱۱۶

۵. گفت‌وگو و مذاکره ۱۱۷

۶. استقبال از صلح و دوستی ۱۱۹

۷. به رسمیت شناختن حقوق اقلیت‌ها ۱۲۱

نظریه بازگشت به قرآن در بین مسلمانان ۱۲۲

۵. اعتقاد به ضرورت امامت، رهبری جامعه و تشکیل حکومت ۱۲۷

۱۳۶	۶. ارزش‌های مشترک
۱۳۷	توجه به جایگاه و محبت اهل‌بیت
۱۴۲	احترام به صحابه کرام
۱۵۲	مشروعیت اجتهاد و به‌رسمیت شناختن آن
۱۵۶	۱. سیر تطور اجتهاد در اسلام
۱۶۶	۲. خاستگاه و اختلاف مذاهب اسلامی
۱۷۲	۳. جریان اجتهاد خارج از حدود فقه و اصول
۱۷۶	۴. حجیت اجتهاد و ضرورت معذور دانستن مخالف
۱۸۲	۵. احکام فقهی تالیفین بر فقهای شیعه
۱۹۱	اجتهاد و فقاہت مبتنی بر اهداف و مقاصد دین
۱۹۸	نقش اجتهاد و فقاہت معاصر در تقریب مذاهب اسلامی
	فصل پنجم: انسان‌شناسی
۲۰۶	به‌رسمیت شناختن اختلاف‌های طبیعی و انسانی
۲۱۰	منشأ اختلاف افراد انسان
۲۱۲	الف: منشأ درونی
۲۱۲	۱. آفرینش متفاوت
۲۱۶	۲. اختلاف زمینه‌های فکری و عقیدتی افراد انسان
۲۱۸	ب: منشأ بیرونی
۲۱۸	۱. کمال‌خواهی انسان و تزاخم منافع انسان‌ها
۲۱۹	۲. محدودیت علم انسان‌ها
۲۲۰	۳. هواهای نفسانی
۲۲۰	ضرورت عقلی همزیستی اجتماعی
۲۲۳	منشأ زندگی اجتماعی

- ۲۲۵.....زندگی اجتماعی در تعالیم دینی.
- ۲۲۸.....لازمه‌های همزیستی اجتماعی.
- ۲۲۹.....۱. به رسمیت شناختن حقوق اقلیت مخالف
- ۲۳۰.....۲. حق حیات و ضرورت حفظ آن
- ۲۳۲.....۳. حق آزادی و عزت و کرامت
- ۲۳۳.....۴. همدستی و همکاری با اکثریت و به رسمیت شناختن اقلیت
- ۲۳۵.....بنیادهای اخلاقی تفریب
- ۲۳۶.....۱. قاعده زیرب اخلاق
- ۲۴۴.....۲. قاعده زیرب اخلاقی تفریب مذاهب اسلامی
- ۲۴۶.....نفی موارد نفرت‌آور نظیر تب و لعن تأکید بر موارد وحدت‌بخش
- ۲۵۳.....۳. اخلاق مخالفت
- ۲۵۴.....۱. مدارا با مخالفان
- ۲۶۱.....۲. قدرت تحمل عقیده مخالف
- ۲۶۳.....۳. احترام به باور مخالف
- ۲۶۸.....۴. فهم درست از باور مخالف و عدم تعصب مذهبی
- ۲۷۳.....۵. پرهیز از تکفیر و تفسیق و اتهام به بدعت

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

- ۲۹۱.....پی‌نوشت‌ها
- ۳۰۱.....منابع
- ۳۱۳.....کتاب
- ۳۲۶.....مقالات

سخن ناشر

تردیدى در ضرورت و اهمیت تقریب مذاهب و وحدت اسلامى وجود ندارد. در قرن اخیر با ظهور جریان‌های تندروی اسلامى و علنى شدن دشمنى بدخواهان اسلام با تقریب مذاهب اسلامى به یکى از دغدغه‌های مهم دلسوزان وحدت اسلام تبدیل شده است. در این ارتباط کتاب‌ها و مقالات بسیاری به نگارش درآمده است؛ ولى با این همه، هنوز در این باره با خلأهای پژوهشى دربارهٔ مفاهیم مرتبط با تقریب مذاهب اسلامى از جمله مبانی نظرى و زیرساخت‌های نقلى و عقلى آن مواجه هستیم. مسئله تقریب، تنها در صورت تحقیق و تثبیت مبانی نظرى، بنیادى استوار و ماندگار پیدا خواهد کرد.

در این کتاب، در ذیل مبانی نظرى، هم به خاستگاه‌ها، اصول و دلایل دینی برگرفته از منابع و متون اسلامى پرداخته‌ایم و هم به نقطهٔ عزیمت‌ها و بنیان‌های عقلى، عقلایی و مصلحت‌اندیشانه نیم‌نگاهی انداخته‌ایم. بازگرداندن اختلاف‌های مذهبی به اجتهاد فقهی و کلامی

و حتی تاریخی درون مذهبی و یا به عبارت دیگر، توسعه اجتهاد و تعمیم آن از اجتهادهای درون مذهبی به اجتهاد و قرائت‌های مذهبی، از جمله دستاوردهای این پژوهش است. توجه به علل الشرائع یا مقاصد الشریعه که در سلسله علل و مبادی باورهای مذهبی قرار دارد و نیز به مصادیق و اقسام آن، وفاق در مذاهب است، از دیگر دریچه‌هایی است که در این پژوهش، و به تقریب، گشوده شده است.

مفهوم قرآنی امت واحده و برادری ایمانی نیز بسترهای قرآنی و تقریب مذاهب دارد. همچنین طبیعی و اجتناب‌ناپذیر بودن اختلاف که در کتاب و سنت هم به رسمیت شناخته شده‌اند، مسوئ و مصحح تفاوت‌ها در فهم و مانعی در برابر تبدیل این تفاوت‌ها به جدایی و انشقاق است. اگر اعتصام به حبل‌الله و عدم تفرق یک اصل قرآنی است و به حکم «لا یزالون مختلفین» اختلاف نیز اجتناب‌ناپذیر است؛ پس می‌توان به رغم اختلاف‌ها، هم‌زیستی و هم‌زیستی داشت.

با توجه به مخالفت‌هایی که با تقریب مذاهب می‌شود که گاهی از روی دلسوزی و تحقیق است، در این پژوهش کوشیدیم که صانی این منتقدان را بیاییم و بشناسیم، سپس با نقد آن‌ها، موانع نظری تقریب را از میان برداریم.

نشر ادیان از مؤلف محترم و ناظران محترم که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

پیشگفتار

برای تحقق وحدت اسلامی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان، ابزارها و برنامه‌ها و راهکارهای فرهنگی، سیاسی، مذهبی و اخلاقی مختلفی چون گفتمان منطقی، پرسش‌های خشنود، تکفیر و تفسیق نسبت به مسلمانان و جلوگیری از بی‌احساسی صاحبان عقاید مختلف و نیز مشارکت در شعارهای مذهبی، ارائه شده است.

به طور کلی، می‌توان گفت اندیشمندان تقریبی و کسانی که آرزوی وحدت اسلامی را در سر می‌پرورانند، برای تحقق عملی آن برنامه‌ها و دستورالعمل‌های مختلفی ابراز داشته‌اند؛ ولی با وجود این، عملی ساختن دستورالعمل‌ها، برنامه‌ها و راهکارهای عملی را باید مبتنی بر ساردها و ارکان و مبانی استوار ساخت تا کارآمدی و ماندگاری آن را تضمین نماید و پشتوانه آن به حساب آید؛ بدین معنا که رسیدن به آرزوی وحدت، زمانی میسر است که بتوانیم آن را بر پایه مبانی نظری استوار کنیم و با تنویریه کردن و انطباق وحدت و تقریب بر مبانی عقلی و نقلی و مذهبی، آن را از حالت شعاری بودن درآوریم. نگارنده در این پژوهش

در نظر دارد، مبانی و اصول مشترک را، که تقریب مذاهب اسلامی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان بر اساس آن، استوار می‌گردد، مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. این پژوهش در حقیقت روی این مسئله استوار است که تقریب مذاهب اسلامی بر چه مبانی و پیش‌فرض‌های نقلی و عقلی استوار است؟ مبانی و اصول دینی و مذهبی و مبانی و اصول عقلی و مبانی عقلایی تقریب مذاهب اسلامی کدام‌اند؟

روش علمی که تقریب مذاهب اسلامی بر مبنای امت واحده بر محور قرآن و سنت و بر پایه مبانی عقلی و عقلایی‌ای همچون پذیرش اجتهاد و معذور دانستن هم‌دیگر در اختلافاتی که به مراتب کم‌تر و کم‌اهمیت‌تر از مواضع و مبانی مورد توافق است، استوار می‌گردد. قرآن و تعالیم اسلامی با محور قرار دادن امت واحده و مشترکات اسلامی و نیز با به رسمیت شناختن اجتهاد و مقاصد و اهداف دین، بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و تقریب مذاهب و وحدت اسلامی تأکید دارد. مقتضای قواعد عقلی و تجربه عقلا و نیز بنیان‌های اخلاقی، ضرورت انسجام و هم‌گرایی هرچه بیشتر مسلمانان است.

همه مسلمانان بر محوریت و مرجعیت کتاب، سنت، اجماع و عقل (با اختلاف‌هایی که در تفصیل و جزئیات دارند) در مشترکات و مواضع توافق دارند؛ بنابراین ما مباحث آتی خود را بر همین مبانی و منابع استوار خواهیم نمود.

بیشتر مسلمانان به دین و مقدسات خود عشق می‌ورزند و اگر به برتری مذهب خود معتقدند، در این اعتقاد، صادق و استوار هستند و

دیگر اغراض سیاسی و قومی و مانند آن‌ها در موضعی که نسبت به دیگر مذاهب دارند، نقش تعیین‌کننده ندارد؛ بنابراین لازم است که همین مبانی نظری با مورد کندوکاو و نقد و نقض قرار بدهیم.

تبیین مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی، می‌توان اندیشه تقریب مذاهب اسلامی را بر مبنای آموزه‌های اعتقادی استوار نمود و آن را به آموزه‌های بنیادین و تعلیمی اساسی و باورهای ماندگار تبدیل کرد.

دشمن خارجی و باطنی و با دسیسه‌های مختلف در پی تسلط بر جهان اسلام و عقاید ماندگار مسلمانان هستند و برخی مسلمانانی که در داخل جهان اسلام رزوی پنهان یا غفلت، وضعیت نابسامان جهان اسلام را بحرانی‌تر می‌کنند و با ارتکاب جنایات ضدانسانی به نام اسلام به تندروی و تکفیر روی آورده‌اند، تهدید جدی امنیت و ضرورت وحدت اسلامی و تقریب مذاهب اسلام بر جهان می‌گذارد. هرچند اکنون وقت آن رسیده است که به مرحله عملی تقریب و وحدت برسیم، لیکن عملیاتی کردن و تثبیت اندیشه تقریب مذاهب، نیازمند تبیین دقیق مبانی و مسائل علمی تقریب مذاهب اسلامی است.

پژوهش «مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی» می‌تواند در مراکز و نهادهای دانشگاهی و علمی مورد استفاده قرار گیرد؛ چنان‌که سازمان‌هایی که در عرصه فرهنگی و دینی فعالیت می‌کنند نیز می‌توانند از این اثر بهره‌مند شوند.

با وجود فراوانی آثار علمی درباره تقریب مذاهب اسلامی که در قالب کتاب و مقاله از سوی اندیشمندان و متفکران مسلمان ارائه شده

است، پژوهش مستقل و کاملی درباره مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی وجود ندارد. هر چند پژوهش‌هایی در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد و مقاله به بررسی مبانی تقریب پرداخته‌اند، ولی مقالات و پایان‌نامه‌ها از جامعیت لازم برای تبیین مبانی تقریب مذاهب اسلامی برخوردار نیستند. برخی از این پژوهش‌ها بدین شرح هستند:

کتاب: *مسألة التقريب بين المذاهب الإسلامية أسس و منطلقات*

این کتاب، مجموعه مقالاتی درباره تقریب بین مذاهب اسلامی است که توسط پانزده تن از متفکران مشهور اسلامی از فرقه‌های مختلف نگاشته شده است. مباحثی نظیر شروع تفکر تقریب بین مذاهب مسلمانان از دیدگاه شیخ‌سنتوت، لزوم نزدیکی مسلمانان به یکدیگر و رفع اختلاف و تعصب دینی و فرقه‌ای، وجوب تقرب و وحدت اسلامی با توجه به شرایط کنونی جهان اسلام، مسئله تقریب بین مذاهب اسلامی در گذرگاه تاریخ، دیدگاه‌های شیخ‌الازهر در مورد وحدت بین مسلمانان، لزوم نزدیکی هر چه بیشتر کشورهای اسلامی، راهکارهای عملی تقریب بین مذاهب اسلامی، علت پیدایش اختلافات عقیدتی و فقهی بین گروه‌ها و فرقه‌های مختلف مسلمانان، مانع نبودن اختلافات فکری و فقهی از رسیدن به وحدت و تقریب بین مذاهب اسلامی، اختلافات شایسته و ناشایسته بین علمای مسلمانان، اصول کلی حاکم بر وحدت اسلامی و زندگی برادرانه مسلمانان در کنار یکدیگر، ارتباط بین وطن و اسلام و محور بودن اسلام برای کشورهای مسلمانان، علم توحید به عنوان بستر مناسبی برای وحدت اسلامی و تقریب بین مذاهب اسلامی، بررسی برخی از

نظریه‌ها و راهکارهای پیشنهادی برای تقریب بین مسلمانان و نقش جامعه‌الازهر و شیخ آن در این زمینه مطرح شده و اصول کلی و مهم وحدت و تقریب بین مذاهب اسلامی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

هرچند عنوان این کتاب «مبانی و اصول تقریب مذاهب اسلامی» است، ولی چنانچه در شرح فصل‌های آن نیز اشاره شد، به مبانی تقریب پرداخته شده است. درحقیقت این کتاب مجموعه مقالاتی درباره کلیات تقریب است و به‌صورت مسجّم و نظام‌مند به مسئله مبانی نپرداخته است.

مقاله «مبانی و ریشه‌های تقریب و اتحاد اسلامی در قرآن و سنت» این پژوهش در قالب مقاله علمی-پژوهشی به رشته مجله علمی-پژوهشی شماره دوم فصلنامه حبل‌المتین منتشر شده است. در این مقاله به کلمه توحید و اصل اخوت اسلامی به‌عنوان مهم‌ترین مبانی وحدت و تقریب در قرآن اشاره شده است و نیز به مهم‌ترین اقداماتی که رسول اکرم جهت تحقق وحدت و تقریب میان امت اسلامی به انجام رسانید و می‌توان هریک از این اقدامات را مبنایی خاص برای تحقق تقریب دانست که هر یک می‌تواند نقش به‌سزایی در ایجاد وحدت و تقریب داشته باشد، پرداخته است.

بدیهی است که مقاله مذکور، چنان‌که از عنوان آن نیز به‌دست می‌آید، درحده یک پژوهش مستقل و کافی درباره مبانی دینی و عقلی تقریب مذاهب به حساب نمی‌آید. مبانی تقریب در چهارچوب برادری اسلامی

با تمسک به قرآن و نیز اقدامات رسول گرامی اسلام با تمسک به روایات آورده شده است؛ ولی به مسایل مهمی نظیر اجتهاد و مشروعیت و نیز اجتهاد مقاصدی و مبانی عقلی اشاره نشده است.

مقاله «مبانی نظری تقریب در قرآن و سنت»

این پژوهش در قالب مقاله‌ای از سوی آقای سعید ارجمندفر نگاشته شده است و در شماره ۶ فصلنامه «راه تربیت» منتشر شده است. این مقاله مبانی تقریب مذاهب اسلامی را در برخی آیات قرآنی و روایات بررسی کرده است.

پژوهش فوق مبانی تقریب را در چهارچوب قرآن و سنت بدون در نظر گرفتن مسائلی نظیر اجتهاد و مقاصد و نیز مبانی عقلی آورده است و از جامعیت کافی برخوردار نیست.

«مبانی و راهکارهای وحدت از نگاه امام باقر و امام صادق علیهما

السلام»

این پژوهش در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد توسط آقای علی صادقی‌نیا در دانشگاه ادیان و مذاهب دفاع شده است. در این پژوهش، مفهوم‌شناسی وحدت و واژه‌های وابسته و همسو و نیز بررسی مبانی و محورهای وحدت از نگاه امامان صادقین مطرح شده است؛ گفتار دوم، پیرامون مرجعیت و محوریت قرآن و سنت پیامبر؛ گفتار دوم پیرامون تأکید بر اصول و تعالیم مشترک دینی؛ گفتار سوم پیرامون اجتهادپذیری تعالیم دینی و وجود اختلاف در افکار؛ گفتار چهارم پیرامون مرجعیت علمی و دینی اهل بیت، فصل سوم شامل راهکارهای وحدت از نگاه

امامان صادقین می‌باشد.

این پژوهش با وجود ارزشمندی و علمیت چنان‌که از عنوان آن نیز دست می‌آید، جامعیت مبانی تقریب مذاهب اسلامی را ندارد و به مبانی تقریب و مبانی راهکارها با نگاه به سیره امام صادق و باقر پرداخته است.

«مبانی نظری تاریخی مفهوم امت واحده»

این پژوهش در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد از سوی آقای ابوالفضل امامی مسای نگاشته شده است و در دانشکده مذاهب اسلامی دانشگاه ادیان و مذاهب دفاع شده است.

این پژوهش در موضوع مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی نیست و فقط به مبانی نظری امت واحده اسلامی و از جامعیت علمی لازم نیز برخوردار نیست.

«مبانی انسجام اسلامی»

گفتگویی است با محمدعلی تسخیری که در شماره ۳۶ فصلنامه هفت‌آسمان منتشر شده است. در این گفتگو مطالب ارزشمندی درباره مبانی تقریب مطرح شده است. طبیعی است که مصالحه و گفتگو نمی‌تواند خلأ پژوهش علمی را پر نماید.

«أسس التقريب و سبله»

مقاله‌ای است از محمد واعظزاده خراسانی به زبان عربی در شماره دوم فصلنامه رساله التقريب منتشر شده است. در این مقاله به مسئله توحید و برخی مسائل مشترک اسلامی پرداخته شده است. در این مقاله

بیشتر به راهکارهای تقریب پرداخته شده و مبانی تقریب به صورت جامع مورد اشاره واقع نشده است.

با این اوصاف باید گفت که امتیاز پژوهش «مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی» با توجه به عدم برخورداری از پیشینه پژوهشی جامع، در این است که در نوع خود جدید بوده و پژوهشی جامع‌نگر به مسئله مبانی نظری تقریب مذاهب اسلامی می‌باشد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سیدابوالحسن نجف ریاست محترم دانشگاه ادیان و مذاهب و نیز حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمیدرضا شریعتمداری ریاست محترم دانشکده فلسفه دانشگاه ادیان و مذاهب و دکتر علی آقائوری رئیس دفتر تقریب مذاهب اسلامی دانشگاه ادیان و مذاهب تشکر نمایم و سپاس خالصانه از استاد ارجمندم، آقای حیدر حب‌الله که مجسمه‌ای از علم و ادب است و وجودش خلأ اندیشمندان بزرگ سرزمین پیامبران، لبنان عزیز را پر کرده است، تشکر و قدردانی نموده و در خداوند متعال طول عمر ایشان را مسألت نمایم.

مجید شاکر سادات